

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بسم الله الرحمن الرحيم

مجموعه مقالات
هفتمین همایش کتابداران
سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور
رشت: ۱۹ - ۲۱ اسفند ۱۳۸۲

برگزار کنندگان:

سازمان مدیریت و برنامه ریزی

استان گیلان

مرکز مدارک علمی و انتشارات

سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور

فهرست برگه

همایش کتابداران سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (هفتمین : ۱۳۸۲ : رشت)
مجموعه مقالات هفتمین همایش کتابداران سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، رشت ۱۹-۲۱ اسفند
۱۳۸۲- تهران : سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور پشتیبانی، مرکز مدارک علمی و انتشارات،
۱۳۸۲.

۱۴۹ ص: جدول- (انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور: ۸۲/۰۰/۴۲)

ISBN 964-425-532-1

برگزارکنندگان : مرکز مدارک علمی و انتشارات؛ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان.
عنوان قبلی همایش : سمینار کتابداران سازمان برنامه و بودجه

۱. کتابداری - کنگره‌ها. ۲. کتابداران - اخلاق حرفه‌ای - کنگره‌ها. ۳. کتابخانه‌های تخصصی - کنگره‌ها. ۴. کتابخانه‌های الکترونیکی - کنگره‌ها الف. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان. ب. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور. مرکز مدارک علمی و انتشارات. ج. عنوان.

۱۳۸۲ ۱۷/۵۶۷۲ Z

ISBN 964-425-532-1

شابک ۱-۵۳۲-۴۲۵-۹۶۴

مجموعه مقالات هفتمین همایش کتابداران سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور،

رشت، ۱۹-۲۱ اسفند ۱۳۸۲

تهیه کننده : مرکز مدارک علمی و انتشارات

ناشر : سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، معاونت امور پشتیبانی، مرکز مدارک علمی و انتشارات

چاپ اول : ۴۰۰ نسخه

قیمت : ۷۵۰۰ ریال

لیتوگرافی : قاسملو

چاپ و صحافی: چاپ زحل

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

تحلیل و باز آفرینی نقش کتابداران و اطلاع‌رسانان در عصر تحول

نویسنده: رحمت الله فتاحی*

چکیده

حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، همانند بسیاری از حوزه‌های دانش بشری، در تعامل با جامعه و شرایط جدیدی، که به وجود آمده است، از تحولات گوناگون عصر خود تأثیر گرفته و بر آنها نیز تأثیر می‌گذارد. طی دو دهه اخیر که فناوری‌های جدید کاربرد گسترده‌ای در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی یافته و محیط اطلاعاتی بسیار متحول شده است، تلاش‌هایی به منظور بازنگری در نقش و کارکردهای کتابداران صورت گرفته و می‌گیرد که بیانگر واکنش منطقی حرفه نسبت به تحولات و شرایط است. مقاله حاضر، با رویکردی تحلیلی به بررسی دیدگاه‌های مطرح در زمینه آینده حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌پردازد. تلاش می‌کند تا آنچه را که باید به منزله نقش جدید این حرفه تعریف و تبیین گردد، ارزیابی کند. از جمله زمینه‌هایی که لازم است کتابداران در آنها به طور جدی ایفای نقش کنند ارزیابی و گزینش کیفی منابع اطلاعاتی، سازماندهی خلاقانه اطلاعات و دانش، طراحی نظام‌های اطلاعاتی کاربرمدار، مشاوره اطلاعاتی و پژوهشی، عرضه خدمات اطلاع‌رسانی از راه دور، آموزش سواد اطلاعاتی و توانمندسازی جامعه، و نهایتاً مدیریت دانش است. مقاله با ارائه چهارچوب نظری و راهکارهای تحقق نقش جدید کتابداران، به ویژه همخوان‌سازی برنامه‌های آموزشی با شرایط و نیازهای جدید و افزایش برون‌گرایی به جای واگرایی، راهبری به جای دنباله‌روی، خلاقیت به جای تکرار، به ارائه معیارهایی جدید برای ارزیابی خدمات کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی می‌پردازد. در پایان، این گونه نتیجه‌گیری می‌کند که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی با تبیین نقش جدید خود همچنان مدیریت حوزه اطلاعات و اطلاع‌رسانی را در آینده نیز در نظارت خود خواهد داشت.

* دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

آغاز سخن: ضرورت بازنگری و بازآفرینی نقش کتابداران

حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی، همانند بسیاری از حوزه‌های دانش بشری، در تعامل مستقیم و غیرمستقیم با جامعه است. به همین دلیل، از تحولات گوناگون عصر خود تأثیر گرفته و بر آنها نیز تأثیر می‌گذارد. در دو دهه اخیر که دامنه و سرعت تحولات، به ویژه تحولات ناشی از فناوری‌های نوین افزایش قابل ملاحظه‌ای یافته است، کتابداران نیز در پاسخ به این تحولات به بازنگری در مسئولیت‌ها و کارکردهای خود پرداخته‌اند. این امر رویکردی منطقی و طبیعی برای تداوم تعامل با جامعه، و راهکاری برای پویایی و بقا به شمار می‌آید (فتاحی، ۱۳۷۷ الف و ب؛ Keremer, 1993; Penniman, 1993; Coyle, 2000; Gorman, 2001; Bridley, 2002; Thomsen, 1999). چنین واکنشی در راه این هدف است که کتابداران همواره در تلاش بوده‌اند تا نقش تاریخی خود را در توسعه جامعه و پشتیبانی برنامه‌های عمرانی و اجتماعی به خوبی ایفا کنند. در واقع، کتابخانه به منزله یک نهاد اجتماعی و برخاسته از نیازهای اجتماعی، به طور مداوم وظایف و خدمات خود را با نیازها و ضرورت‌های جامعه همخوان می‌سازد. در سال‌های اخیر بسیاری از صاحب‌نظران حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی شرط پویایی و بقای این حرفه را در همخوان‌سازی کارکردهای حرفه و به دست دادن تعریف جدیدی از نقش کتابدار دانسته‌اند (Thomsen, 1999; Coyle, 2000). مروری بر متون کتابداری و اطلاع‌رسانی در سال‌های اخیر بیانگر آن است که اصطلاح‌هایی چون "تهدید" و "فرصت" چهارچوب ذهنی بسیاری از اندیشمندان این حرفه را به خود اختصاص داده است. از دیدگاه برخی از این اندیشمندان، آینده این حرفه در هاله‌ای از ابهام قرار دارد، زیرا بسیاری از کارکردهای کنونی کتابخانه‌ها که تا به حال در حوزه مسئولیت کاری کتابداران بوده است، اکنون با بهره‌گیری از فناوری‌های نوین توسط کارشناسانی از حوزه‌های دیگر انجام می‌گیرد و این روند همچنان ادامه دارد.

هدف مقاله حاضر، بررسی و تبیین وظایف و نقش‌های جدید برای حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی به منظور پاسخ به برخی ابهامات و تهدیدهایی است که این حرفه در شرایط متحول کنونی با آنها رو به رو است. به همین خاطر، دیدگاه‌های مطرح در متون کتابداری و اطلاع‌رسانی بررسی شده است و با رویکردی تحلیلی، جمع‌بندی و استنتاج خواهد شد. رویکرد این تحلیل و استنتاج شامل موارد زیر خواهد بود:

۱. مقایسه تحولات محیط اطلاعاتی و شرایط جدید با وضعیت گذشته؛
۲. تحلیل پیامدهای ناشی از تحولات جدید که برای جامعه (کاربران اطلاعات) پیش آمده است؛
۳. تحلیل شرایط و راه‌هایی که پیش روی کتابداران قرار دارد؛
۴. استدلال و نتیجه‌گیری از این پیامدها بر مبنای واقعیت‌های موجود بدین منظور، مقوله‌های زیر مورد توجه قرار خواهد گرفت:
 ۱. شناسایی ویژگی‌ها و توانمندی‌های منحصر به فرد و یا ویژه حرفه کتابداری؛
 ۲. شناسایی زمینه‌های کاربردی و عینی برای ایفای نقش‌های جدید؛
 ۳. پاسخ به برخی ابهامات درباره جایگاه کتابداران در شرایط متحول کنونی.

نگاهی گذرا به برخی از ویژگی‌های محیط اطلاعاتی جدید و پیامدهای آن

در طول دو دهه اخیر تحولات زیادی در محیط اطلاعاتی رخ داده است که، در مقایسه با گذشته‌ای نه چندان دور، شگرف می‌نماید. در واقع، همین تحولات که در اینجا به اختصار به آنها اشاره خواهد شد موجب ایجاد شرایط جدید برای جامعه به طور عام، و برای حرفه کتابداری و اطلاع رسانی به طور خاص شده و بازنگری در نقش‌ها و کارکردهای هر حرفه را ضروری ساخته است. شرح نسبتاً کامل تحولات محیط جدید از زوایای گوناگون و نیز پیامدهای متنوع آن برای حرفه کتابداری در بسیاری از مقاله‌های یک دهه اخیر ارائه شده است (برای مثال، نگاه کنید به: فتاحی، ۱۳۷۷؛ مگوایر، ۱۳۷۷؛ Lancaster, 1993; Penniman, 1993; Kremer, 1993; Thomsen, 1999). به طور خلاصه، برخی از تحولات محیط اطلاعاتی در دهه اخیر شامل موارد زیر بوده است:

۱. توسعه فناوری اطلاعات به منزله یک صنعت بزرگ و اقتصادی؛
۲. توسعه نشر الکترونیکی و سادگی بیش از حد تولید اطلاعات برای همه؛
۳. افزایش فوق‌العاده تعداد و تنوع تولیدکنندگان اطلاعات؛
۴. افزایش فوق‌العاده حجم اطلاعات چاپی و الکترونیکی؛
۵. افزایش تنوع در محل‌های اطلاعاتی (وجود منابع اطلاعاتی در شکل‌های گوناگون)؛

۶. افزایش تعداد و تنوع ابزارها و پایگاه‌های اطلاعاتی؛
۷. افزایش تعداد شبکه‌های اطلاعاتی ملی، منطقه و بین‌المللی؛
۸. گسترش اینترنت به منزله بستر جهانی تولید، توزیع و دسترسی به اطلاعات؛
۹. از بین رفتن فاصله‌های فیزیکی و جغرافیایی در محیط اطلاعاتی (جهانی شدن اطلاعات)؛
۱۰. همگرایی و توسعه استانداردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات.

پیامدهای شرایط جدید برای جامعه

بدیهی است تحولات جدید به طور منطقی پیامدهای گوناگونی برای کاربران اطلاعات (یعنی جامعه) به همراه داشته است، با مروری بر متون حرفه‌ای می‌توان زمینه‌های مشترک این پیامدها را شناسایی کرد. از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. افزایش دسترسی مستقیم و بی‌واسطه جامعه به اطلاعات و نظام‌های اطلاعاتی، یعنی واسطه‌رهایی^۱ (به دلیل گسترش انواع شبکه‌های اطلاعاتی به ویژه اینترنت)؛
۲. اتکای بیشتر جامعه به اینترنت برای رفع انواع نیازهای اطلاعاتی (به دلیل دسترسی آسان آن در محل کار، منزل و یا کافی نت‌ها)؛
۳. حضور گسترده و برجسته بخش‌های تجاری و غیر دولتی در تولید، توزیع و سازماندهی اطلاعات (به دلیل اقتصادی بودن و ارزش افزوده آن)؛
۴. سادگی تولید انواع منابع اطلاعاتی توسط گروه‌های مختلف اشخاص (جامعه خود ناشر^۲) و قرار دادن آن در دسترس دیگران (به دلیل دسترسی ساده به فناوری‌های نشر الکترونیکی)؛
۵. ارزشمندتر شدن نقش اطلاعات در مناسبات زندگی فردی، اجتماعی و حرفه‌ای (به دلیل حرکت سریع جامعه به سوی جامعه اطلاعاتی)؛
۶. افزایش اشتغال در حوزه فعالیت‌های اطلاعاتی و ورود متخصصان دیگری غیر از کتابداران به این فعالیت‌ها (به دلیل ورود انواع فناوری‌های نوین)؛

1. Disintermediation

2. Self-Publishing

۷. افزایش تنوع در مشاغل اطلاعاتی (به دلیل به وجود آمدن مشاغل جدید ناشی از گستردگی فناوری‌ها)؛

۸. افزایش دشواری در استفاده از نظام‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی (به دلیل افزایش تنوع در آنها)؛

۹. افزایش دشواری در شناسایی اطلاعات مرتبط و باکیفیت برای جامعه (به دلیل افزایش حجم انبوه اطلاعات)؛

۱۰. گرایش به عدم تمرکز در برنامه‌ریزی و مدیریت (به دلیل تسهیل در ارتباطات راه دور).

پیامدهای شرایط جدید برای حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی

تحولاتی که برشمرده شد، پیامدهای جدی و گوناگونی را به ویژه برای کتابداران و اطلاع‌رسانان به دنبال داشته است. مروری بر مباحث کتاب‌ها، مجله‌ها و مقالات همایش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در سال‌های اخیر، بیانگر توجه خاص اندیشمندان این حرفه به چنین مقوله پر اهمیتی است. در بیشتر این متون، اندیشمندان تلاش کرده‌اند تا از زوایای گوناگون، از جمله از جنبه‌های آموزشی، پژوهشی، فرایندهای کاری و بازخوردهای اجتماعی، به بررسی پیامدهای ناشی از تحولات بپردازند. برخی از پیامدهای مطرح عبارتند از:

۱. کاهش ارتباط حضوری کتابداران و اطلاع‌رسانان با نیازمندان اطلاعات (به دلیل دسترسی مستقیم و بی واسطه کاربران به نظام‌های اطلاعاتی از محل کار، منزل و یا کافی نت‌ها)؛

۲. افزایش دشواری در گزینش اطلاعات کیفی (به دلیل افزایش حجم انبوه اطلاعات و گم شدن اطلاعات با کیفیت)؛

۳. افزایش دشواری در سازماندهی اطلاعات (به دلیل افزایش حجم انبوه اطلاعات و تنوع در منابع اطلاعاتی)؛

۴. عدم کارایی شیوه‌ها و ابزارهای سنتی برای سازماندهی اطلاعات (به دلیل تغییر و تحول در محیط اطلاعاتی جدید)؛

۵. عدم کارایی آموزش‌های سنتی در مدیریت محیط اطلاعاتی جدید (به دلیل عدم تناسب آنها با فرایندها و شرایط جدید)؛

۶. حضور گسترده کارشناسان رایانه به منزله طراحان نظام‌های اطلاعاتی جدید (به دلیل وابستگی این نظام‌ها به تخصص رایانه‌ای).

۷. فرصت‌های سخت‌تر برای کتابداران در به دست آوردن مشاغل جدید در محیط جدید (به دلیل عدم کارایی دانش و تخصص سنتی).

لزوم همخوان کردن کارکردها و خدمات کتابخانه‌ها با شرایط جدید

با توجه به عوامل و دلایلی که در زمینه پیدایش شرایط جدید و نیز پیامدهای ناشی از آن مطرح شد، به طور منطقی به نظر می‌رسد که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی برای پاسخ به نیازهای جامعه بناچار باید در جهت همخوان کردن کارکردها و خدمات خود با شرایط جدید، حرکتی جدی را آغاز کند. هرچند که این حرکت از نخستین سال‌های بروز تحولات نوین، یعنی دو دهه پیش، در برخی از زمینه‌ها آغاز شده، روند تغییرات به حدی بوده است که اقدام جدی‌تری را می‌طلبد. صحبت از "تغییر" در متون انتشار یافته در سال‌های اخیر به صورت امری بسیار بدیهی در آمده است. آنچه در حرکت به سوی تغییر باید مورد توجه قرار گیرد، مشخص کردن چهارچوب‌های نظری کار است، زیرا توجه به این گونه چهارچوب‌ها موجب انسجام و غنای بیشتر در تصمیم‌گیری از سوی جامعه کتابداران خواهد شد. برای این منظور، نکات مهمی که باید به منزله زیربنای نظری به آن توجه کرد، درک ماهیت تاریخی، اجتماعی و تخصصی این حرفه و نیز برجسته‌سازی اصول ارزشمندی است که در طول قرن‌ها فعالیت، چهارچوب ذهنی کتابداران را تشکیل داده است.

چهارچوب‌ها و ملزومات نظری برای همخوان سازی

۱. استفاده از رویکرد منطقی برای بررسی تحولات و شرایط جدید؛
۲. بازخوردگیری پیوسته از جامعه برای درک نیازهای آن (رویکرد کاربرمدار)؛
۳. تعامل نزدیک و مثبت با حرفه‌های مرتبط؛
۴. استفاده از یافته‌های پژوهشی حوزه‌های مرتبط؛
۵. انجام مطالعات آینده‌نگر به منظور درک روند فرآیندهای آتی؛
۶. توجه خاص به اصول ارزشمند کتابداری و اطلاع‌رسانی.

شناسایی، تعریف و تبیین کارکردها و نقش‌های جدید برای کتابخانه‌ها

برای آنکه بتوان برداشت نسبتاً درستی از آینده حرفه به دست داد لازم است، ضمن مرور و بررسی هر یک از کارکردهای کتابخانه، آن دسته از زمینه‌ها و کارکردهایی را که در درجه اول همچنان در حیطه مسئولیت‌ها و وظایف مستقیم کتابداران است و حرفه‌های دیگر متولی یا مجری آن نیستند، شناسایی کرد. همچنین، لازم است زمینه‌هایی را که بالقوه و نیز بالفعل میان حرفه کتابداری و برخی حرفه‌های دیگر مشترک است، شناسایی و بررسی کرد. هدف از این رویکرد، استنتاج این امر است که حرفه کتابداری و سایر حرفه‌های دست‌اندرکار اطلاعات، تا چه میزان و با چه کیفیتی قادرند کارکردهای ضروری محیط اطلاعاتی را به انجام برسانند. بدین ترتیب، می‌توان نقش‌های جدید حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی را تعریف و تبیین کرد.

همان‌گونه، که پیشتر اشاره شد، بررسی زمینه‌ها و کارکردهای ضروری محیط اطلاعاتی را می‌توان بر اساس اصول و ویژگی‌های مطرح این حرفه انجام داد. آنچه در زیر می‌آید تحلیل منطقی فرایندهای معمول حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی با توجه به اصول و ویژگی‌های خاص آن است:

ویژگی‌ها و توانمندی‌های اساسی حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی

۱. کتابخانه یک نهاد اجتماعی است و بر مبنای نیاز جامعه به وجود آمده است؛
۲. کتابداری بر مجموعه‌ای از اصول علمی استوار است؛
۳. کتابخانه مهم‌ترین متولی گزینش، فراهم‌آوری و حفظ دانش متراکم بشری است؛
۴. کمتر حرفه یا گروهی به اندازه کتابداران دارای دانش و بینش درباره منابع اطلاعاتی است؛
۵. منابع کتابخانه‌ها بر اساس اصولی خاص گزینش می‌شود؛
۶. کتابداران مهم‌ترین متولی تعیین محتوای نظام‌های اطلاعاتی هستند؛
۷. کتابداران مهم‌ترین متولیان سازماندهی منابع دانش بوده‌اند و دانش زیادی در این زمینه دارند؛
۸. کتابداران مهم‌ترین و معتبرترین متولیان سازماندهی پیش‌هما را به شمار می‌روند؛
۹. کتابداران مهم‌ترین و معتبرترین متولیان اشاعه اطلاعات و دانش هستند؛

۱۰. کتابداران مهم‌ترین و معتبرترین مشاوران اطلاعاتی هستند؛
۱۱. کتابداران مهم‌ترین و معتبرترین متولیان آموزش مهارت‌های اطلاع‌یابی (آموزش سواد اطلاعاتی) هستند؛
۱۲. بیشتر فرآیندهای کاری (کارکردهای) حرفه کتابداری دارای ارزش افزوده است.

در مجموع، با توجه به عملیاتی که در فرآیند آماده سازی نظام‌های اطلاعاتی بر روی اطلاعات و منابع اطلاعاتی انجام می‌گیرد (یعنی: نیازشناسی، فراهم‌آوری، سازماندهی، ذخیره، و اشاعه) و با توجه به دانش نظری و عملی کتابداران، می‌توان استدلال کرد که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی همچنان متولی اصلی مدیریت اطلاعات است. در عین حال، با نگاهی به نکات فوق می‌توان دریافت که، هرچند در تمامی زمینه‌های مطرح شده، کتابداران نقش اصلی را دارند، تحولات فناوری‌های جدید و پدیدآمدن شرایط نوین اکنون موجب شده است تا در این ادعا محتاط باشیم، زیرا ورود حرفه‌های دیگر در برخی از این فرآیندها، شرایط را تغییر داده است.

نقش‌ها و کارکردهای جدید

بر اساس آنچه استدلال شد، اکنون می‌توان مواردی را که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌تواند به طور عینی به منزله زمینه‌های اصلی فعالیت‌های خود مورد توجه قرار دهد و بر آنها تمرکز کند مشخص کرد. در واقع، تلاش اصلی این مقاله بر بازآفرینی همان نقش‌های پایه استوار است که باید با رویکردی نو بدانها پرداخت و آنها را توسعه داد. توافق عام بسیاری از صاحب نظران حرفه در مورد این زمینه‌ها در متون کتابداری و اطلاع‌رسانی، دلالت بر اعتبار و ضرورت آنها دارد. از همین رو، تأکید بر زمینه‌های کاری زیر برای تبیین نقش‌های جدید بسیار اهمیت دارد:

۱. کارکرد اول: ارزیابی و گزینش کیفی منابع، نظام‌ها و شبکه‌های اطلاعاتی (با هدف فراهم‌آوری دسترسی کیفی جامعه به اطلاعات و دانش)

همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، گزینش و فراهم‌آوری منابع دانش بشری از نخستین کارکردهای حرفه کتابداری تلقی می‌شود و کتابداران برای انجام آن، اصولی را تدوین کرده‌اند که مبتنی بر چند قرن

تجربه و دانش است. بدون تردید، این وظیفه در حیطه مستقیم کارکردهای کتابداران بوده و متولی دیگری ندارد. اکنون که در عصر اینترنت حجم منابع اطلاعاتی و تنوع در اشکال فیزیکی آنها نیز به طور قابل ملاحظه افزایش یافته است، حرفه کتابداری می‌تواند با تکیه بر اصول مترقی‌گزینش و مجموعه‌سازی، همچنان خدمات سودمند خود را به جامعه در دسترسی به مجموعه‌های کیفی تداوم بخشد. این امر، به ویژه در شرایط کنونی و با توجه به آشفتگی محیط اطلاعاتی و عدم آشنایی جامعه نسبت به چگونگی شناسایی منابع مناسب بسیار ارزشمند است. در کشورهای پیشرفته، مردم و به ویژه جامعه فرهیخته برای دسترسی به اطلاعات با کیفیت همچنان به کتابخانه‌ها مراجعه می‌کنند. تلاش برخی کتابخانه‌ها در قانع کردن جامعه نسبت به وجود منابع اطلاعاتی باکیفیت در همین جهت است.

در عین حال، حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی باید تلاش کند تا از یافته‌ها و دستاوردهای پژوهشی حوزه خود، و نیز سایر حرفه‌ها برای گزینش و مجموعه‌سازی کیفی استفاده کند. تعامل مستقیم و غیرمستقیم با نیازمندان اطلاعات از یک سو، و بهره‌گیری از قوانین استادسنجی، کتاب‌سنجی و علم‌سنجی برای شناسایی منابع هسته از سوی دیگر، می‌تواند کیفیت و اعتبار کار کتابداران را در این زمینه افزایش دهد. استفاده از فناوری‌های جدید به ویژه پست الکترونیکی و وب سایت، برای برقراری تعامل با کاربران و شناسایی نیازهای آنان الزامی است.

۲. کارکرد دوم: سازماندهی خلاقانه اطلاعات و دانش (با هدف دسترسی آسان،

ایجاد ارزش افزوده و کمک به تولید دانش)

به لحاظ تاریخی، وظیفه سازماندهی منابع اطلاعاتی بر عهده کتابداران بوده است و آنها دانش و تجربه ارزشمندی در این زمینه کسب کرده‌اند. مهم‌ترین دستاوردهای کارکرد سازماندهی عبارت است از: ارائه تصویری روشن از حوزه‌های دانش بشری و ارتباط میان آنها، فراهم ساختن امکان دسترسی ساده و سریع جامعه به اطلاعات مورد نیاز، و ایجاد ارزش افزوده برای اطلاعات. این دستاوردها در شرایط کنونی اهمیت بیشتری یافته است. به همین دلیل، کتابداران تلاش کرده‌اند تا از فناوری‌ها و روش‌های نوین برای انجام بهتر سازماندهی اطلاعات استفاده کنند. طرح فهرست‌نویسی ماشین خوان

(مارک) در دهه ۱۹۶۰ طرح‌هایی چون تدوین استاندارد ابر داده‌ای دوبلین کور^۱ و نیز "ملزومات کاربردی پیشینه‌های کتابشناختی"^۲ در دهه اخیر نشان دهنده چنین تلاش‌هایی است. اکنون باید دید وضعیت سازماندهی و رویکرد نسبت به آن در شرایط فعلی و با توجه به تحولات فناوری‌های جدید چگونه است و تا چه میزان کتابداران همچنان متولی اصلی این کارکرد به شمار می‌آیند. شواهدی که در متون تخصصی وجود دارد (برای مثال، نگاه کنیید به فتاحی، ۱۳۷۷؛ ۱۳۸۰) حکایت از آن دارد که، گرچه فناوری رایانه قادر است در کار سازماندهی یکدستی، سرعت و سهولت ایجاد کند و حتی در برخی زمینه‌ها به شکل خودکار به این امر پردازد، تنها ذهن تحلیلیگر و خلاق فهرست‌نویس و نمایه‌ساز است که می‌تواند به محتوای اطلاعاتی آثار پی ببرد، ارتباط آثار را با یکدیگر شناسایی و نظارت نماید، موضوع و ویژگی‌های آن آثار را به زبان قابل ذخیره و بازیابی در آورد و نهایتاً فهرستی را در اختیار کاربران قرار دهد که به بازیابی مؤثر و مرتبط اطلاعات کمک کند. تولید دانش تخصصی به شکل مقاله و کتاب در زمینه‌های گوناگون سازماندهی اطلاعات، در واقع بیانگر آن است که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی به عنوان اصلی‌ترین متولی این کارکرد فعالیت علمی و اصولی خود را در این زمینه همچنان ادامه خواهد داد.

اما نقشی که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌تواند در این زمینه ایفا کند، پیش گرفتن رویکردی خلاقانه در سازماندهی منابع اطلاعاتی است. این رویکرد باید به گونه‌ای باشد که حداکثر بهره‌گیری را از فناوری‌های جدید (یعنی توان ذخیره بالا، ایجاد پیوندهای فرامتنی میان آثار و موضوع‌های مرتبط، استفاده از استاندارد ابر داده‌ای و مانند آنها) کسب کند تا ضمن بالا بردن ارزش افزوده اطلاعات، و افزایش قابلیت‌های جست و جو، بازیابی و نمایش اطلاعات، تصویر روشن‌تری از جهان کتابشناختی را به کاربران ارائه دهد (فتاحی، ۱۳۷۹) و (Yee, 1998). راهکارهای تحقق این خلاقیت را در زمینه سازماندهی اطلاعات پیشنهاد کرده‌اند. خلاصه کلام آنکه، سازماندهی اطلاعات زمانی می‌تواند به منزله یک کارکرد ارزشمند همچنان در حیطه تخصص کتابداران باشد که متحول شده و با خلاقیت همراه باشد.

1. Dublin Core Metadata

2. Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR)

۳. کارکرد سوم: طراحی و یا کمک به طراحی نظام‌های اطلاعاتی کاربرمدار (با هدف ایجاد نظام‌های کارآمدتر)

با توجه به اجتناب‌ناپذیری استفاده از نظام‌های رایانه‌ای برای ذخیره و بازیابی اطلاعات در کتابخانه‌ها، حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی باید توجه ویژه‌ای به نظام‌های مورد استفاده داشته باشد. نخستین نسل نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه‌ها به دلیل ضعیف بودن دانش کتابداران در زمینه طراحی آنها با مشکلات متعدد در قابلیت‌های جست و جو و بازیابی همراه بود. ضرورت آگاهی نظری و کاربردی کتابداران از نظام‌های رایانه‌ای کتابخانه موجب آن شد تا از اوایل دهه ۱۹۸۰ بسیاری از دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در کشورهای پیشرفته درس‌هایی را در این مورد ارائه دهند. افزون بر آن، همایش‌های تخصصی گوناگونی در همین زمینه در آن کشورها برگزار شده است. دانش‌افزایی متخصصان کتابداری در حوزه نظام‌های رایانه‌ای به این امر منتهی شد تا بیشتر شرکت‌های طراح نرم‌افزار کتابخانه‌ای از آنها به طور جدی، و پا به پای متخصصان خود استفاده کنند. اکنون نیز کتابداران تلاش دارند تا دانش خود را درباره طراحی ساختار و قابلیت‌های نظام افزایش دهند و نرم‌افزارهایی را آماده سازند که بهتر بتوانند به کاربران در بازیابی اطلاعات مرتبط کمک کنند. برای کسب موفقیت در این زمینه لازم است کتابداران با تحولات حوزه طراحی نرم‌افزارها، زبان‌های مناسب برنامه‌نویسی، و استانداردهای جدید آشنا شوند تا نقش بارزتری در طراحی نظام‌های سودمندتر و کارآمدتر ایفا کنند.

۴. کارکرد چهارم: مدیریت یکپارچه منابع و نظام‌های اطلاعاتی (با هدف ایجاد ارتباط و انسجام در محیط اطلاعاتی)

یکی از زمینه‌هایی که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی باید بر آن تأکید کند و نقش خود را به منزله متولی اصلی آن ایفا نماید، مدیریت یکپارچه منابع و نظام‌های اطلاعاتی است. هدف‌های دوگانه این امر عبارت است از: (۱) ایجاد یکپارچگی و انسجام در تمام اجزای نظام اطلاعاتی به منظور ایجاد وحدت و ارزش افزوده؛ (۲) ارائه تصویری روشن از ساختار، محتوا، و قابلیت‌های نظام اطلاعاتی به کاربران برای افزایش آگاهی و مهارت آنان در استفاده بهتر از نظام.

تشکیل دوره‌های آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی با گرایش "مدیریت اطلاعات" در بسیاری از دانشکده‌های مربوطه، از جمله اقداماتی است که حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی برای آماده ساختن کتابداران به منظور تحقق هدف‌های فوق پیش گرفته است. اکنون با توجه به تحولات فناوری‌های جدید رایانه‌ای و شبکه‌ای، لازم است به این رویکرد به شکل جدی‌تری برخورد کرد و برنامه‌های آموزشی را به گونه‌ای ساماندهی نمود که دانش و مهارت کتابداران در زمینه مدیریت یکپارچه نظام‌های اطلاع‌رسانی روزآمد و تقویت شود.

۵. کارکرد پنجم: مشاوره اطلاعاتی و پژوهشی با کاربران (با هدف تسهیل، تسریع و بهبود فرآیند فعالیت‌های پژوهشی)

از نخستین سال‌هایی که کتابخانه‌ها تأسیس شدند، کتابداران تلاش می‌کردند تا با بهره‌گیری از دانش و تجربه خود به مشاوره با مراجعان بپردازند و نیازهای اطلاعاتی آنان را شناسایی کنند. در واقع، تلاش کتابداران ایجاد ارتباط میان نیازهای اطلاعاتی و منابع دانش بوده است، نقشی که به لحاظ تاریخی در حوزه تسلط آنان است. این نقش در قرن بیستم از اهمیت زیادی برخوردار شد، زیرا فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی در کشورهای صنعتی پیشرفته، به ویژه پس از جنگ دوم جهانی و شروع رقابت میان بلوک شرق و غرب، افزایش چشمگیر یافت. توجه به مقوله مشاوره با کاربران و ضرورت توسعه خدمات کاربرمدار در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی موجب شد تا برخی درس‌های خاص در رشته کتابداری و اطلاع‌رسانی (مانند مصاحبه مرجع) ارائه شود.

باید بر این نکته تأکید کرد که مشاوره اطلاعاتی با کاربران، به دلیل شناسایی نیاز واقعی آنان و روشن کردن فرآیند اطلاع‌یابی و در نتیجه صرفه‌جویی در وقت و ارائه اطلاعات مرتبط به کاربران از ارزش زیادی برخوردار است. این امر به ویژه در مورد کاربرانی، که وقت آنان ارزش اقتصادی بالایی دارد (مانند متخصصان، پژوهشگران و استادان دانشگاه‌ها) و فرصت ندارند با آزمایش و خطا به جست و جو در نظام‌های مختلف بپردازند، از اهمیت بیشتری برخوردار است. به همین دلیل، کتابداران باید توجه بیشتری در این زمینه بنمایند و آن را به منزله یکی از زمینه‌های اصلی کار خود در عرضه خدمات محسوب کنند.

برای رسیدن به هدف فوق و ایفای نقش اصلی در مشاوره با کاربران، لازم است کتابداران بر دانش موضوعی خود در زمینه‌هایی، که مرتبط با کار آنان است، بیفزایند. درک ارتباط میان دانش‌های مختلف، مطالعه تحولات جدید در علوم، آگاهی از یافته‌ها و دستاوردهای علمی، آشنایی با نویسندگان و منابع هسته، و مواردی از این قبیل از ضروریات اصلی و پایه کار کتابداران است. همچنین، مطالعات جامعه‌شناختی و روان‌شناختی از دیگر زمینه‌هایی است که به کتابداران در انجام موفق نقش مشورتی خود کمک می‌کند. با توجه به دانش و مهارت کتابداران در زمینه مشاوره با کاربران، می‌توان نتیجه گرفت که عرضه خدمات مشورتی همچنان در حوزه کار کتابداران خواهد بود.

۶. کارکرد ششم: عرضه خدمات اطلاع‌رسانی راه دور (با هدف تعمیم خدمات به گروه‌های خارج از کتابخانه)

با دسترسی آسان کاربران به شبکه‌ها و نظام‌های اطلاعاتی، به ویژه از طریق وب سایت کتابخانه‌ها، این امکان برای کتابداران فراهم شده است تا خدمات خود را بدون وجود موانعی چون زمان و مکان به جامعه عرضه دهند. مفهوم کتابخانه‌های بدون دیوار، در واقع یک انقلاب بزرگ در شیوه دسترسی به اطلاعات ایجاد کرده است. کتابداران با تکیه بر منابع غنی چاپی و الکترونیکی و وجود نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای لازم برای ایجاد کتابخانه دیجیتالی، می‌توانند ارزش خدمات خود را ارتقا دهند. این امر در شرایطی که بسیاری از طرح‌هایی که با عنوان کتابخانه دیجیتالی تنها به یک جنبه کار، یعنی به گردآوری بی‌سامان برخی منابع دیجیتالی اکتفا کرده و از این مفهوم تنها به بخش دیجیتالی و نه به سایر فرآیندهای مورد انتظار از یک کتابخانه توجه کرده‌اند، بسیار مهم است (کوشا، ۱۳۸۲).

توسعه خدمات گزینشی اطلاعات^۱ اکنون با استفاده از نظام‌های خودکار می‌تواند به شکل سریع‌تر و بهتری از طریق پست الکترونیکی برای نیازمندان اطلاعات تخصصی ارائه شود. در ایران این‌گونه خدمات در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی (از جمله مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران) آغاز شده و رضایتمندی قابل توجهی را در میان کاربران به دنبال داشته است.

۱ . SDI (Selective Dissemination of Information)

در واقع، عرضه خدمات راه دور کتابخانه‌ها نیز بر اساس اصول ارزشمند کتابداری انجام می‌گیرد و به همین دلیل انتظار می‌رود کتابخانه‌ها همچنان بتوانند برای جامعه فردا نیز مطرح و ارزشمند باشند. از این رو، توجه به مبانی توسعه خدمات راه دور کتابخانه باید بخشی از آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی را نیز در برگیرد.

۷. کارکرد هفتم: آموزش مهارت‌ها و سواد اطلاعاتی (با هدف توانمندسازی کاربران و توسعه جامعه اطلاعاتی)

به موازات افزایش حجم اطلاعات، تنوع در محل‌های اطلاعاتی و نظام‌های اطلاع‌رسانی، ضرورت آموزش کاربران نیز از سوی کتابداران احساس شد. تلاش در این زمینه از سابقه‌ای در حدود سه دهه برخوردار است که طی آن کتابداران، روش‌ها و رویکردهای گوناگونی را برای آموزش مهارت‌های استفاده از کتابخانه تجربه کرده‌اند. اکنون به دلیل گسترش فناوری‌های رایانه‌ای در کتابخانه‌ها و محیط اطلاعاتی، آموزش کاربران بعد تازه یافته و از آن به منزله سواد اطلاعاتی یاد می‌شود. سواد اطلاعاتی مجموعه‌ای از مهارت‌های روش شناختی برای شناسایی منابع و ابزارهای اطلاعاتی و بهره‌گیری مؤثر از آنهاست. در یک دهه اخیر، تلاش زیادی برای تفهیم سودمندی برنامه‌های ایجاد و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاعاتی انجام گرفته، که همگی دال بر موفقیت این برنامه‌ها و رضایتمندی جامعه استفاده‌کننده بوده است. به همین لحاظ، همایش‌های ملی و بین‌المللی و نیز کارگاه‌های آموزشی گوناگونی در این حوزه برگزار شده تا تجارب و اندیشه‌های جدید میان کتابداران رد و بدل شود. در برنامه‌های درسی رشته کتابداری هم توجه خاصی به این امر شده است. هدف غایی این تلاش‌ها افزایش توانمندی کاربران در بهره‌گیری مستقل از نظام‌های اطلاعاتی است.

مقوله سواد اطلاعاتی و آموزش کاربران از جمله زمینه‌های بسیار مهمی است که حرفه کتابداری می‌تواند نقش اصلی را در آن ایفا کند. دلیل این امر دانش و تجربه کتابداران در زمینه‌هایی است که در آموزش سواد اطلاعاتی، بر آنها تأکید می‌شود. به عبارت دیگر، هیچ یک از حرفه‌های دیگر از جامعیت دانش کتابداران در این مورد برخوردار نیست و نمی‌تواند همچون آنان به جنبه‌های روش‌شناختی، روان‌شناختی، کتاب‌شناختی، ابزارشناختی و محیط‌شناختی مرتبط با سواد اطلاعاتی

احاطه داشته باشد. از این رو، ضروری است حرفه کتابداری به طور پیوسته در حوزه راه‌ها و روش‌های آموزش سواد اطلاعاتی تحقیق کرده، و دست به تجربه‌های نو زند. با تلاش در این حوزه، به ویژه در شرایطی که تصور می‌شود واسطه‌رهای موجبی آن شده است که کاربران بدون مراجعه به کتابخانه‌ها و بدون واسطه کتابداران قادرند نیازهای اطلاعاتی خود را برآورده سازند، حرفه کتابداری می‌تواند راهبری خود را در عرصه اطلاعات حفظ کند.

چهارچوب‌های نظری و ملزومات ایفای نقش جدید

انجام نقش‌های جدید و تحقق هدف‌های مورد نظر، مستلزم توجه به برخی چهارچوب‌های نظری به منزله زیربنای فکری حرفه است. این امر، همان‌گونه که از سوی اندیشمندان حرفه مورد تأکید قرار گرفته، موجب حرکت در مسیر صحیح است.

۱. اعتقاد به اصول و ارزش‌های حرفه‌ای؛
۲. اعتقاد به ارزش افزوده اطلاعات و دانش؛
۳. افزایش پویایی به جای واگرایی؛
۴. افزایش خلاقیت به جای تکرار رویه‌های سنتی؛
۵. برون‌گرایی و تعامل بیشتر به جای درون‌گرایی؛
۶. راهبری محیط به جای دنباله‌روی؛
۷. اشاعه و تحویل اطلاعات به جای ذخیره و انباشت؛
۸. بهره‌گیری از فناوری‌های جدید به جای حفظ ابزارهای سنتی (Young, 1993)؛
۹. تغییر معیارهای ارزیابی کتابخانه‌ها از کمیت مجموعه و تجهیزات به کیفیت خدمات (Line, 1993)؛
۱۰. تغییر مقیاس‌های سنجش از جنبه‌های فیزیکی به اثربخشی خدمات؛
۱۱. استفاده از دانش و ابزارهای نوین برای همخوان‌سازی حرفه؛
۱۲. افزایش فعالیت، به جای واگرایی؛
۱۳. بهره‌گیری مؤثر از فناوری‌های جدید، به جای مقاومت در برابر آن؛
۱۴. آموزش‌های تخصصی و خودآموزی، به جای آموزش‌های سنتی.

پایان سخن: شرایط حضور و بقای مؤثر در عصر فناوری

تحقق آنچه در این مقاله به منزله نقش‌های جدید برای حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی مطرح شد، در گرو عینیت بخشیدن به مفاهیم و اندیشه‌هایی است که صاحب‌نظران این حوزه بر آن تأکید کرده‌اند. در طول دو دهه اخیر و تحت تأثیر تحولات ناشی از فناوری‌های نوین، اندیشمندان حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی، مسائل عمده این حرفه را که لازم است در بازنگری نقش کتابداران مورد توجه قرار گیرد در همایش‌ها، کتاب‌ها و مجله‌ها مطرح و پیشنهاد کرده‌اند. در پاسخ به این پیشنهادها، برخی از دانشکده‌های کتابداری و برخی از کتابخانه‌ها، عملاً به بازنگری در برنامه‌های خود و ارائه نقش‌های جدید برای حرفه‌مندان این حوزه پرداخته‌اند. نکته جالب توجه آنکه، در بیشتر کتاب‌ها و مقاله‌ها، شرایط رسیدن به هدف‌های مورد نظر را در تحقق موارد زیر دانسته‌اند:

- اعتقاد عمیق‌تر به رسالت و نقش حرفه
- اعتقاد به اصول و چهارچوب نظری حرفه
- سیال بودن و حضور در هر جایی که لازم است
- تعامل و برون‌گرایی بیشتر
- مدیریت علمی‌تر
- آینده‌نگری و افق فکری گسترده‌تر

کلام پایانی مقاله حاضر آن است که تنها با بازنگری و تحلیل منطقی کارکردهای کتابخانه‌ها و بازآفرینی نقش‌های جدید است که می‌توان امیدوار بود حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی همچنان از جایگاهی ارزشمند در فرآیند توسعه جامعه بشری برخوردار خواهد بود. در این راه، وظیفه اصلی اندیشمندان و مدرسان این حرفه، فراهم نمودن چهارچوب‌های نظری و راهکارهای عملی برای سوق دادن کتابداران به سوی آینده بهتر است.

منابع

الف) فارسی

فتاحی، رحمت الله. (۱۳۷۷ الف). "بازنگری در کارکردهای کتابخانه‌های تخصصی و سازگاری با محیط اطلاعاتی جدید". مجموعه مقالات چهارمین همایش کتابداران سازمان برنامه و بودجه. همدان. ۳۰ تیر تا ۱ مرداد ۱۳۷۷. تهران: سازمان برنامه و بودجه مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات.

----- (۱۳۷۷ ب). "برخی از زمینه‌های تأثیر فن‌آوری نوین بر کار کتابخانه‌ها و کتابداران".

کتابداری و اطلاع‌رسانی. سال اول، ش ۴.

----- (۱۳۷۹). "رویکردی نو به ساختار پیشینه‌های کتابشناختی و نمایش آثار در

فهرست‌های گرافیکی با استفاده از فناوری فرامتنی" در: فهرستهای رایانه‌ای: طراحی و توسعه: مجموعه مقالات همایش طراحی و توسعه فهرستهای رایانه‌ای در کتابخانه‌های ایران. مشهد ۲۷ و ۲۸ آبان ۱۳۷۸. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد؛ تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی.

----- (۱۳۸۱). "از اطلاعات به دانش: رویکردی نو به کارکردهای کتابخانه‌ها در عصر

فناوری اطلاعات". مجموعه مقالات نهمین همایش کتابداران سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، یزد ۱۶-۱۸ بهمن ۱۳۸۰. تهران: مرکز مدارک علمی و انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.

----- (۱۳۸۲). "تحلیلی بر ارزش افزوده اطلاعات و نظام‌های اطلاعاتی" کتابداری و

اطلاع‌رسانی. جلد ۶، ش ۶.

کوشا، کیوان. (۱۳۸۲). "کتابخانه دیجیتال چیست؟". مجموعه سخنرانی‌های ماهانه انجمن کتابداری

و اطلاع‌رسانی ایران.

مگوایر، کارمل. (۱۳۷۷). "برخی از مباحث عمده خدمات اطلاع‌رسانی" ترجمه رحمت الله فتاحی.

کتابداری و اطلاع‌رسانی. سال اول، ش ۳.

ب) انگلیسی

- Bornaes, L. (2000). "The librarian's role undergoes change". *Scandinavian Public Library Quarterly*. 33 (1): 9-10.
- Bridley, L. (2002). "The future of libraries and humanities research: new strategic direction for the British Library". *Libraries and Culture*, 37 (1): 26-36.
- Cope, C. B.; Kajiwarra, S.; Liu, M. (2001). "The impact of Internet: increasing the reference librarian's role as teachers". *Reference Librarian*. (74): 13-36.
- Coyle, K. (2000). "Change, change, change: libraries and the future". 49 (1): 27-30.
- Dobson, C.; Ernest, C. (1999). "ISO 2000: the Librarian's role". *Information Outlook*. 3 (6): 25-28.
- Gorman, Michael. (2001). "Human values in a technological age: a librarian looks 100 years forward and backward". *LOGOS*. 12 (2): 63-69.
- Hurt, C.; Potter, W. C. (2001). "CORC with future of libraries: two university librarians' perspectives". *Journal of Internet Cataloguing*. 4 (1/2): 17-27.
- Kilgour, F. G. (1993). "The metamorphosis of libraries during the foreseeable future". in *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*. edited by F. W. Lancaster. London: Haworth Press: 131-146.
- Kremer, J. M. (1993). "Perspectives for information services and professional in Brazil". in *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*, edited by F. W. Lancaster. London: Haworth Press: 107-130.
- Lancaster, F. W. (ed.) (1993). *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*. London: Haworth Press.
- Lancaster, F. W. (1993). "Threats versus Opportunity". in *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*, edited by F. W. Lancaster. London: Haworth Press: 1-4.
- Line, M. B. (1993). "Libraries and information services in 25 years' time: a British perspective" in *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*, edited by F. W. Lancaster. London: Haworth Press: 73-84.
- Penniman, W. D. (1993). "Shaping the future for libraries through leadership and research" in *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*, edited by F. W. Lancaster. London: Haworth Press: 5-16.
- Thomsen, Elizabeth. (1999). *Rethinking reference: the reference librarian's practical guide for surviving constant change*. New York: Neal-Schuman.
- Young, P. H. (1993). "Visions of academic libraries in a brave new future" in *Libraries and the Future: Essays on Library in the twenty-First Century*, edited by F. W. Lancaster. London: Haworth Press: 45-60.